

Діти, казки та «велике плем'я слов'ян, що було долею розкидане по всіх усяодах»

Маріяна Хамершак

УДК 398.21

Non-acceptance of the social mode and dissatisfaction with a political situation by the first Croatian child's journal «Bosiljak» are revealed not only in direct opposition to existing political and social life, but in numerous suggestions for introducing of new principles. The activity in this direction is perceptible in articles and headings of the journal «Bosiljak».

Keywords: child's journal «Bosiljak», Slovenian ideas, new principles in relations.

Nesklonost prvog hrvatskog dječjeg časopisa prema postojećem društvenom poretku i političkom stanju nije se, međutim, kao u primjeru upravo spomenute priče, očitovala toliko u izravnoj kritici postojećeg političkog i društvenog poretka koliko u zagovoru novog i u Bosiljku još uvijek vrlo otvoreno shvaćenog tipa političkog i kulturnog ustroja. Nastojanja u tom smjeru iščitavaju se iz doslovce svih rubrika Bosiljka.

Osnovne riječi: dječji časopis Bosiljak, slovenska ideja, politički i kulturni ustroj.

У популярному виданні під назвою «Bosiljak» («Босіляк»), першому хорватському журналі для дітей [7, s. 34], упродовж короткого терміну (1864–1868) було надруковано, за твердженням М. Црнковича, тридцять шість оповідань. До останніх дослідників зараховує всі художні тексти з елементами надприродного, не завжди розрізняючи категорії чудесного й фантастичного [15, s. 101; 16, s. 19–81], виняток, на його погляд, становлять лише казки. Частка оповідань у повному зібранні видань часопису «Босіляк» займає дещо менше чверті прозових текстів. Проте навіть залучення хоча б і незначної частини творів такого характеру можна вважати істотним здобутком, зважаючи на повну відсутність цього жанру серед публікацій для дітей у попередній період.

Оповідання, надруковані в «Босіляку», істотно відрізняються від подібних творів, тематично призначених для дітей, переважно за критерієм їхнього відбору. М. Црнковича, скажімо, дивує той факт, що до журналу потрапило оповідання, у якому дівчатка-вампири або чаклунки видають поодиноким подорожнім очі, більше того, ще й супроводжуючи це дійство досить грубою, як для дитячого вуха, лайкою. Дослідникові видається, що подібні факти неприпустимі, коли йдеться про друк народних оповідань у дитячому часопису [15, s. 101]. Серед численних творів, опублікованих у журналі «Босіляк», за переконаннями М. Црнковича, узагалі немає «таких, що відповідають дитячому вікові» [15, s. 102]. У творах, представлених у часопису «Босіляк», на думку дослідника, «не спостерігається також системного підходу до підбору самих принципів, що їх покладено в основу тематики журналу, його обсягу й жанрових особливостей» [15, s. 101]. Позицію науковця поділяють сучасні дослідники хорватської дитячої літератури. Скажімо, С. Храпец пише, що «з-поміж різних прозових творів, надрукованих у журналі «Босіляк», увагу привертають такі, що зараховані до народних оповідань без дотримання належних жанрових критеріїв» [31, s. 34].

Між колишніми й сучасними вимогами до дитячої літератури, безперечно, спостерігається певна різниця. Однак це не означає, що подібних вимог стосовно орієнтації видань, особливостей сприйняття їх дітьми раніше

взагалі не існувало. Повертаючись до журналу «Босіляк», зазначимо, що питання полягає не лише в тому, за яким принципом редакція відбирала твори для нього, а й у тому, чого вона очікувала від своїх читачів і літератури загалом. Аналізуючи ситуацію із сучасного погляду, можна зробити висновок, що редактори журналу не добирали «народні оповідання, які б відповідали дитячому вікові», хоча саме на читачів-дітей журнал і був орієнтований [15, s. 101]. На цьому можна припинити полеміку щодо жанрових особливостей і різновидів народних оповідань, а спробувати знайти відповідь на важливіше питання – до яких саме дітей апелювали упорядники журналу і на які результати очікували.

Відповісти на перше питання – на яких дітей був розрахований «Босіляк» – виявляється досить складно, навіть ураховуючи підзаголовок журналу (*друковане видання для юнацтва*, а з останнього року випуску – *друковане видання для молоді*), оскільки в другій половині XIX ст. до категорії юнацтва та молоді, як зазначає М. Црнкович [15, s. 34–36], залучено як дітей у сучасному розумінні, так і молодь, гімназистів, навіть тих, які шойно вступили до початкової школи. Однак у передмові до журналу йдеться про те, що юнацтво або молодь, на яких орієнтований «Босіляк», не передбачає залучення такого широкого читачького загалу. Під останніми вчитель і педагог І. Філіпович, редактор і перший власник часопису, пропонує розуміти школярів «старших класів загальноосвітніх шкіл і початкових класів реальних та звичайних гімназій» [26, s. 2]. Отже, читачами є діти віком від десяти до п'ятнадцяти років, які навчаються в містах. З іншого боку, і на це вказано в передмові до першого видання часопису, «Босіляк» розрахований також і на «друзів юнацтва та молоді, яких варто залучати до прогресивних ідей, думок народу» [26, s. 2]¹. Одночасне спрямування на дітей і пересічних представників з народу збігається з поглядом, який побутує стосовно того, що «юнацтво (школярі) та неосвічені люди перебувають на одному інтелектуальному щаблі», на цьому наголошувала і Ш. Багинич [8, s. 39; 7, s. 34, 35]. «Босіляк» звертається на своїх шпальтах до дітей і дорослих, відштовхуючись від загальноприйнятої читачької

практики та ідеї, що діти розумово [20, s. 2] та морально [25] не відрізняються від неосвічених дорослих.

Орієнтація журналу на дітей і дорослих, точніше на дітей старшого віку та молодь, а також на вчителів і малоосвічених селян, на жаль, не пояснює наявність сюжетів на зразок уже згаданих (про упириць і жорстоких чаклунок). Водночас у підручниках, журналах і книгах для дітей розміщували тексти, які мали стимулювати в дітей почуття сміливості, позбавляти їх страху, проте зацікавленість істотами – плодами народної фантазії – не передбачалася. У таких випадках читачам-дітям радили: «Якщо хтось прийде до тебе і почне про примар та пострахів розповідати, то скажи йому, щоб він не молів дурниць, якщо це твій одноліток, а якщо старший за тебе, то відвернися від нього, наче ненавмисне, та подумай про те, що коли він був молодим, то й шкіль не було, щоб правди навчити та з голови всілякі вигадки неправдиві витрясти» [51, s. 149]. Від дитини очікували наступної поведінки: коли вона в школі вивчить, «що воно таке, про що бабці розказують: як мавки на роздоріжжі кола водять, як у тій чи іншій хаті опівночі щось грюкотить і вовкулака ходить», то має своїм батькам та іншим усе детально пояснити [70, s. 25].

Отже, зауважимо, що своєрідний сегмент читачадитини й народного читача мав сприяти процесу просвітництва народу, а не гальмувати його шляхом розповсюдження розповідей про вигаданих істот на кшталт мавок, упириць тощо.

Постійна поява оповідань про дівчат-вампіриш і жорстоких чаклунок та іншу нечисту силу не перестає викликати здивування, оскільки оповіді про ці створіння бузупинно зазнавали процесу демістифікації та піддавалися критиці на шпальтах «Босіляка».

Так, в оповіданні про людину, яка ледь не загинула, утікаючи від вогняної потвори, котрою, як з'ясувалося, був подорожній, який захопив «у дорогу каганець, та щоб він не згасав, махав ним туди-сюди» [60, s. 14], опублікованому в першому номері часопису, «Босіляк» застерігає своїх читачів від руйнівних наслідків народних вірувань та уявлень. У розповіді про господиню, котра за допомогою нібито чарівної скрині побачила, як марно витрачаються її гроші та де погано ведеться господарство [75, s. 216], простежується думка про те, що необхідно заборонити вірування в надприродні сили як людей, так і предметів. В оповіданні «Учень-привид» [61] про чоботаря, якого учні вмовили не спати всю ніч поряд з їхнім неначе мертвим товаришем, засуджуються забобони, пов'язані з привидами й примарами, що здатні злякати людину.

Про згубні наслідки вірувань у надприродні сили, дивовижні предмети й надлюдські створіння читачі дізнавалися не лише з оповідань, але й із псевдолегенд з елементами повчання (наприклад, «Чудодійна скриня, або Чоботар і мрець») ², з історичних новел, що побутували серед оповідних жанрів доби відродження та в пізніші періоди [5, s. 6], тобто з оповідей у романтичному стилі з неодмінними елементами сентименталізму, у яких ідеалізується минуле й старі традиції та

які сповнені раціоналістичних повчань, характерних для доби просвітництва [72, s. 181–191]. В одній з таких оповідей ідеться про сільську дівчину Цілу, яку помилково визнано злою чаклункою [19], а в іншій лунають заклики «викинути й викоринити забобони й простоту народних звичаїв як анахронізм».

Про народні вірування в надприродне йде мова не лише в псевдолегендах, історичних новелах або псевдоісторичних повістях, надрукованих у «Босіляку», але й у казках. Показовий приклад – казка «Смерть долі», що з'явилася на шпальтах часопису вже в перший рік його видання. У символічній назві твору є певні вказівки на виховне спрямування, а із самого змісту видно, що об'єктом зображення стає доля народу в його історичній ретроспективі – якою вона була колись, яких змін зазнала до сьогодні [24, s. 72]. Виходячи із загальної тенденції до нівелювання народних вірувань і переказів, що простежується на сторінках підручників із читання та письма для початкових класів на початку XIX ст., «Босіляк» друкує тексти, що мають відверто повчальний характер і сприяють процесові демістифікації в подібних пам'ятках як важливих складових народної творчості хорватів і їхніх сусідів-слов'ян.

Діяльність журналу «Босіляк» зазнавала критики не лише через уже згадані оповідання, до яких було залучено сюжети, запозичені з народних вірувань, але й через так звані повчальні статті, уміщені практично в кожному номері часопису. Серед останніх варто згадати статтю під назвою «Nješto o vukodlacih» («Дещо про вовкулаків») [66], у якій замість того, щоб аргументовано довести необхідність демістифікації цих суперечливих вірувань, як це відбувається в псевдолегендах, псевдоісторичних оповіданнях і повчальних розповідях або в тій самій казці, висловлено пропозицію щодо їхнього тотального викоринення. У статті вірування про вовкулаків детально описано й інтерпретовано на сучасний лад. Наприкінці автор висловлює не зовсім обґрунтоване, на наш погляд, сподівання, що «завдяки зусиллям священиків і вчителів, що так переймаються питаннями освіти для свого народу, надприродні істоти, у тому числі й вовкулаки, невдовзі взагалі зникнуть» [66, s. 316].

Прагнення виявити, знешкодити чи повністю викоринити «відступників» від традиційної культури (краще сказати – прихильників нетрадиційної культури) простежується не тільки в суперечливій статті про вовкулаків, але й у псевдолегендах, переказах і казках доби просвітництва й романтизму. Наукові дослідження в галузі традиційної та нетрадиційної культури нерідко характеризувалися подібним ставленням до народних здобутків. Народ, не надто популярний за часів просвітництва й романтизму, відповідно до концепції тодішньої етнографічної науки, «одночасно мав позбутися характерного для нього магічного типу мислення, залучившись до реалістичного, і зберегти в первісному вигляді народні вірування як нерозривний зв'язок з релігійними уявленнями наших пращурів» [53, s. 98]. Отже, спостерігалася дивна ситуація: спершу упорядники «Босіляка» друкували оповідання, у яких описувалися надприродні явища й дивовижні істоти, а потім на його шпальтах закликали забути про них.

Суперечливі з ідеологічного погляду стратегії відтворення народних традицій у добу просвітництва й романтизму аж ніяк не поступаються місцем певній цілісній концепції в період модернізації суспільства. З одного боку, читачам журналу «Босіляк» пропонували забути народні забобони, адже, згідно з переконаннями його авторів, «народ, у якого панує віра в надприродні сили, не зростає, не міцніє, зазнає істотних обмежень у своєму вдосконаленні» [34, s. 455]³, з другого, – на основі цих самих народних переказів і вірувань могло сформуватися цілісне уявлення про життя народу в різні часові періоди. Відтак «Босіляк» приєднується до часописів, що згадуються в історії хорватської літератури як «охоронці духу народу» за часів відродження та доби абсолютизму [89, s. 42].

Після численних виступів проти влади Габсбургів, за що «Босіляк» мав неабиякий авторитет серед прогресивної громадськості [38, s. 455], редактор журналу оголосив, що буде надалі уникати «будь-яких політичних дискусій» [26, s. 2]. Незважаючи на це, за сприяння І. Філіповича в часопису опубліковано «Яромілу» Божени Немцовой, твір, на сторінках якого лунали неприховані заклики до короля, щоб він замість того, аби дбати про своє особисте щастя й добробут, турбувався про «всю країну, мов батько про своїх дітей» [48, s. 7]. Неприйняття першим хорватським дитячим журналом тогочасного соціального устрою та незадоволення політичною ситуацією в країні виявлялося не так у безпосередній критиці існуючого політичного й суспільного ладу, як у пропозиціях стосовно впровадження нових засад для розбудови держави. Діяльність у цьому напрямі спостерігається в усіх розділах і рубриках часопису: від «Дрібниць», де читачі дізнавалися про нові видання, цікаві події, що стосувалися проекту, спрямованого на процеси інтеграції слов'ян, до «Повчальних статей», які містили інформацію про мовну специфіку, історичний поступ і традиційну слов'янську культуру та прагнули виділити окремі, специфічно національні особливості того чи іншого народу, а також виявити те спільне, що має сприяти їхньому об'єднанню в єдину структурну цілісність. «Повчальні статті» з «Босіляка» були відверто політичного чи принаймні національно-агітаційного характеру, що, на думку Іво Банаца, сприяло новому істотному посиленню активності тодішньої хорватської інтелігенції [3, s. 70], яка ще сповідувала переконання і традиції доби ілліризму з його ключовою ідеєю єднання всіх слов'янських народів. Хоча в цих статтях під поняттям «історія нашого народу» розуміли виключно південнослов'янський міф, що поєднував історичні події в період від сігетського бою до царювання Лазаря й Міліці [21, s. 151], однак вони часто спонукали читачів до визнання ідеї південнослов'янської єдності, яка тоді була суголосною з ідеєю створення єдиної слов'янської спільноти [40, s. 62]. Проте, не зважаючи на всі ці чинники, звернення до здобутків слов'ян, ідеї єдності слов'янських народів у журналі «Босіляк», як і в інших періодичних виданнях, що виходили друком у XIX ст., мало виключно культурний, а не політичний (державотворчий) характер⁴. Інтерес до цих питань побутував як

серед реформаторів, так і представників наступних поколінь, які ще перебували під впливом панславистських ідей Яна Коллара [74, s. 65–76]. У стислому вигляді їхні настанови можна сформулювати в такий спосіб: «визнання величчя слов'янства й етнічна єдність» [41, s. 134], додамо ще, зокрема, «близькість почуттів і культурних здобутків» [36, s. 25]. Так само, як у Я. Коллара, ідея слов'янської єдності в журналі «Босіляк» зумовлена ностальгією за втраченою загальнослов'янською культурною спільнотою і пов'язана зі сподіваннями на майбутнє єднання слов'ян уже на вищому щаблі, коли йтиметься про спільні культурні здобутки; акцентується увага на створенні єдиної – латинської чи кириличної – графіки [74, s. 65, 66; 52, s. 59–63]. Лунали також поодинокі заклики щодо повернення до спільного слов'янського коріння й культури як запоруки перемоги «в боротьбі проти германізації та угоризації» [36, s. 25]. Проте не було жодних указівок стосовно необхідності «існування єдиного слов'янського народу (народності) як державної спільноти» [36, s. 24].

Окрім «повчальних статей» [21, s. 151], читачі журналу мали змогу ознайомитися з іншими цікавими матеріалами, де не так відкрито, проте не менш ефективно й систематизовано пропагувалася ідея слов'янської єдності. Зауважимо, що майже всі епічні пісні, які вийшли друком у «Босіляку», мають південнослов'янське походження – цикли пісень про Королевича Марка, Воеводу Янку, Вука Черногорця та багатьох інших фольклорних героїв. Упорядники часопису завдяки запропонованому в журналі варіанту інтерпретації історичних подій (героїчних боїв з турками й венеціанцями як спільними для південних слов'ян ворогами, з одного боку, та визнання культурної близькості слов'ян, – з другого) підтримували проект створення південнослов'янської (за термінологією І. Філіповича – сербської) нації⁵.

Ідея слов'янської єдності, яка наскрізно проходить через усі публікації журналу, побіжно впливала й на специфіку історичних розвідок, наведених у «повчальних статтях» [42, s. 251], зокрема в статтях, де лунали заклики до пробудження духу слов'янства [62, s. 285], іноді навіть австро-слов'янської спільноти [62, s. 287]. У рубриці, у якій подано огляд історії Хорватії, запропоновано твердження, що слов'яни «за своїм спільним коліном і первинним походженням – єдиний народ, щоправда, з багатьма національними відгалуженнями, хорвати ж є часткою цього величного слов'янського народу» [42, s. 251]. У вже згаданій статті, де йдеться про вірування, пов'язані з вовулаками, наведено відмінності при вживанні власних назв та описі окремих забобонів у різних слов'янських народів. Перелічуючи варіації найменувань перевертнів, позначаючи їхній «географічний ареал», збираючи історії, пісні та вірування, пов'язані з ними [39, s. 140], автор свідомо намагається покласти в основу розвідки історико-етнологічний аналіз. У статті вміщено приклади, що «промовисто засвідчують існування великого племені слов'ян, яке долею було розкидане по всіх усюдах» і яке «отримало з давніх часів спадщину від батьків своїх», від якого «ми, слов'яни, успадкували національну своєрідність і красу» [66, s. 313, 314].

Ідея слов'янської єдності позначилася також і на специфіці подання в журналі народних оповідань. Згадаймо, що ще до Й. Гердера Дж. Віко називав усні оповідання «закодованою національною історією народу» [85]. Узявши за основу нерозривний зв'язок народного життя й побутування поетичних зразків, на який указують Й. Гердер і Дж. Віко, брати Грімм у передмові до другого видання «Дитячих і домашніх казок» обґрунтували ідею щодо значення народних оповідань для усвідомлення відмінностей у культурі окремих народів, а також їхніх функцій при формуванні національної літератури [50, р. 26]. У народних оповіданнях можна віднайти залишки прадавніх міфів.

Думка про народну поезію як найвагоміший естетичний чинник для кожного етносу побутує і в культурі хорватів [11, s. 179–186]. Збиранням і дослідженням народних оповідань, серед них і казок, у ХІХ ст. займалася більшість науковців-літературознавців у Хорватії [13, s. 95–102, 121–123]. Завдяки діяльності братів Грімм їх (як самостійну одиницю чи в поєднанні з іншими жанрами) активно збирали практично в усіх слов'янських країнах. На думку дослідниці М. Бошкович-Стулії, уявлення про давні звичаї та вірування, що побутували в той час, коли функціонував журнал «Босіляк», «істотно відішли від дидактичних настанов доби просвітництва, уже не викликали такого подиву й захоплення, як у добу передромантизму, у минулому вже залишилися і спроби духовного єднання з народом, своєрідної ідентифікації себе з ним і захоплення подіями сивої давнини, властивими хорватським романтикам; мова йшла тепер про пошуки шляхів духовного відродження народу, нації» [13, s. 95].

Народні оповідання, які сприймалися дослідниками в другій половині ХІХ ст. як своєрідні залишки слов'янської міфології, були популярними серед усіх вікових категорій читачів «Босіляка». Незаперечним є і виключно слов'янська орієнтація журналу, коли йдеться про народні оповідання, їхню тематику та класифікацію. Підтверджують цю тезу тексти, надруковані в часопису, простежимо: *чеські* [49; 55; 68], *російські* [32], *малоруські (українські)* [2], *польські* [32] й так звані *загальнослов'янські* (де побутують спільні для всіх слов'ян сюжети) народні оповідання [20; 22]. У творах є розповіді про відомі історичні події різних слов'янських народів, героїчні перемоги та тяжкі страждання слов'янських, щоправда, переважно південнослов'янських, «племен» [54]. Народні пісні й оповідання, опубліковані в часопису «Босіляк», виявляли різні національні «характери народної душі» – слов'янську загалом і південнослов'янську зокрема.

Інше важливе питання – жанрова специфіка народних оповідань. Показовим є той факт, що дванадцять [4; 20; 88; 49; 47; 32; 64; 68; 55; 76–78] з усіх шістнадцяти [2; 4; 20; 22; 88; 47; 32; 55; 62; 63; 67; 68; 76; 77; 78; 84] оповідей слов'янського походження, що вийшли друком у «Босіляку», хорватські дослідники визначають як міфологічні. Привабливість цієї назви для упорядника, читача й дослідника не викликає жодних сумнівів, оскільки цей жанр, з одного боку, і нині вважається скарбницею спадщини прадавніх міфів [10,

s. 41; 14, s. 236], з другого, – частиною поетичних здобутків нації, а також твором, що не вимагає від читачів віри в правдивість фактів. Близьким до нього є й інший жанр, який посів гідне місце в збірках усних слов'янських оповідань для дітей у хорватській літературі, що побачили світ у наступні десятиліття [44; 45; 46]. Безперечно, цей жанр – казка.

Героями казок у «Босіляку» ставали жорстокі та лихі чаклунки [47; 20; 55], королеви-вампірки [4], гноми [20; 64; 76], велетні [88], навіть, що цікаво, снігова людина [32].

У нашій статті висловлено думку про те, що упорядники журналу, відбираючи за тематикою матеріал, керувалися уявленнями про однакові розумові здібності в дитини та дорослої людини з народу. Це, безсумнівно, так, проте певне розмежування між цими категоріями читачів усе-таки було, на цьому наголошував І. Філіпович як один з упорядників видання [23]. Навіть у самих текстах, а частіше в коментарях до них, наявне твердження, що прочитане має значно триваліший у часі вплив на дитину, аніж на людину зрілого та похилого віку. У розвідці, присвяченій питанням психології дітей і юнацтва, І. Філіпович слушно зауважив: «Лише те, що в серце закладено з дитинства, і те, що людина з дитинства у світ дорослий візьме, залишається навіки» [23, s. 60], а також наголошував на тому, що «перші враження в серці та свідомості дитини – найбільш тривалі й постійні» [69, s. 203], оскільки «дитячі почуття фіксують усе, будь-яку форму; людина й людське слово позначаються на почуттях дитини і залишають враження, яке ми не завжди одразу можемо помітити й зафіксувати» [27, s. 307, 308] ⁶. Цю думку не поділяли представники старшого покоління та деякі його сучасники, які вважали, що «враження перших років життя – незначні, мінущі» [69, s. 205].

Ураховуючи те, що саме з дітьми й молоддю тогочасне суспільство пов'язувало надії на майбутнє культурне, політичне й економічне процвітання, тематика творів у журналі підлягала суворому контролю. Саме вони, колишні діти (безумовно, якщо їх правильно спрямувати), будуть ідеологами й виконавцями при побудові нового культурного, політичного та господарського устрою [23, s. 60].

Усі ці свідомі й несвідомі настанови спричинили активне залучення до жанрового репертуару журналу «Босіляк» народних казок як важливої культурної пам'ятки слов'янства. Цей жанр має чимало переваг, скажімо, недостовірність пригодницьких сюжетів, що їх покладено в основу казок, залишається привабливою для читача в руслі будь-яких новітніх віянь, окрім того, на базі казок можуть бути (ре/з)конструйовані різні ознаки національної ідентичності кожного слов'янського народу. Користуючись девізом, що «молодь може послужити міцним фундаментом для побудови славного майбутнього, якщо її цілковито в народному дусі та в дусі чистого Слов'янства виховувати» [25, s. 72], та припускаючи, що молоді люди сприймають казки так само, як і дорослі, «Босіляк» надавав перевагу саме таким творам, порівняно з іншими народними оповіданнями.

Примітки

¹ Про практику ототожнення молоді й дітей пише Філіп Арі (автор «Історії дитинства»). Усі педагоги, згідно з його методикою, використовували до XVIII ст. у шкільному викладанні латини слова *puer* (юний) і *adolescens* (молодик) як однакові категорії. У *Bibliothèque nationale* (Національній бібліотеці) зберігаються книги товариства Ісуса Канесса зі списком учнів та їхніми оцінками. Один чотирнадцятирічний хлопчик зареєстрований як *bonus puer*, а його приятель, якому тринадцять років, названий *optimus adolescens* [1, s. 43]. У тогочасній французькій мові існували

спеціальні слова не лише на позначення дитини як такої, але і юнака та дівчини.

² Не всі додатки, опубліковані в «Босіляку», були розраховані на дітей і молодь. Деякі тексти, у яких указувалося, що вони призначені «дітям» [59] та «малим дітям» [65], не повністю відповідали згаданим у вступній частині вимогам.

³ Про жанр псевдолегенди див. детальніше в окремих працях Ш. Батинича [18].

⁴ Докладніше про новітні національні інтеграційні процеси в хорватському суспільстві в 1860–1870 роках читайте в праці К. Шміда [70].

⁵ Виняток становило тільки обмежене коло осіб – членів гуртка на чолі з Андрієм Брличем, до якого належав і редактор «Босіляка» – Іван Філіпович. Проте як А. Брлич, так і Філіпович уже в 60-х роках XIX ст., коли останній був редактором часопису «Босіляк», рішуче відкинули ідею створення політичного збройного союзу так званих *австрійських слов'ян* [38].

⁶ Ґрунтовніше про це читайте в працях І. Бюндича [9], М. Црнковича [15], П. Корунича [35] тощо.

Література

1. *Ariès P.* Otrok in družinsko življenje u starom režimu / prev. B. Baskar. – Ljubljana : ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1991.

2. *Asanger E.* Bog i djavo // Bosiljak. List za omladinu. – 1868. – N 4/9. – S. 141, 142.

3. *Banac I.* Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika / prev. J. Šentija. – Zagreb : Durieux, 1995.

4. *Banjalučki G.* Careva kći // Bosiljak. List za mladež. – 1865. – N 1/12. – S. 301–303.

5. *Barac A.* Hrvatska novela do šenoine smrti // Rad JAZU. – 1952. – N 259.

6. *Basariček S.* Narodne pripovijedke. – Zagreb : Lav. Hartman (Kugli i Deutsch), 1888.

7. *Batinić Š.* Zabava i pouka dobroj djeci i mladeži. Hrvatski časopisi za djecu i mladež od 1864. do 1945. – Zagreb : Hrvatski školski muzej, 2004.

8. *Batinić Š.* 'Crna pedagogija' u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća // Anali za povijest odgoja. – 2005. – N 4. – S. 37–47.

9. *Biondić I.* Raspuća hrvatskog učiteljstva (od sekularizma do boljševizma). – Zagreb : Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994.

10. *Biti V.* Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje. – Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, 1981.

11. *Bošković-Stulli M.* Usmena književnost // Usmena i pučka književnost. – Zagreb : Liber i Mladost, 1978. – N 7. – S. 641–651.

12. *Bošković-Stulli M.* Usmena književnost nekad i danas. – Beograd : Prosveta, 1983.

13. *Bošković-Stulli M.* Priče i pričanja. Stoljeća usmene hrvatske proze. – Zagreb : Matica hrvatska, 2006.

14. *Cocchiara G.* (Kokjara Đ.). Historija folkloru u Evropi I i II / prev. T. Majstorović, J. Vučo. – Beograd : Prosveta, 1985.

15. *Crnković M.* Hrvatska dječja književnost do kraja XIX stoljeća. – Zagreb : Školska knjiga, 1978.

16. *Crnković M.* Dječja književnost. Priručnik za studente i nastavnike. – Zagreb : Školska knjiga, 1990.

17. *Cunningham H.* Histories of Childhood // American Historical Review. – 1998. – N 102/4. – P. 1195–1209.

18. *Dégh L., Vázsonyi A.* Legend and Belief // Folklore Genres / ur. D. Ben-Amos. – Austin : University of Texas Press, 1976. – P. 93–123.

19. *Fabković M.* Vila čarovnica // Bosiljak. List za omladinu. – 1868. – N 4/18. – S. 275–280; N 4/19. – S. 292–300; N 4/20. – S. 307–314; N 4/21. – S. 321–331; N 4/22. – S. 337–347; N 4/23. – S. 353–363; N 4/24. – S. 371–378.

20. *Filipović I. (F. I.)* Smrt usudah // Bosiljak. List za mladež. – 1864. – N 1/3. – S. 67–72.

21. *Filipović I. (F. I.)* Patriotizam temeljan zakon naravi // Bosiljak. List za omladinu. – 1868. – N 4/10. – S. 147–151.

22. *Filipović I. (F.)* Mudra ženska glava // Bosiljak. List za mladež. – 1865. – N 1/4. – S. 100–102.

23. *Filipović I. (I. F-ć.)* Zdravlje djetinjstva i mladosti // Narodna knjiga. Koledar za godinu 1858 / ur. I. Filipović. – Osijek : Drag. Lehman, 1858. – S. 87–103.

24. *Filipović I.* Pravac naše književnosti // Neven. Zabavan, poučan i znanstven list. – 1858. – N 4. – S. 58–60; N 5. – S. 72–74; N 6. – S. 91–93.

25. *Filipović I.* Mali tobolac za dobru i pomnjivu mladež naroda srbsko-ilirskoga. – Zagreb : Franjo Župan, 1850. – Deo I.

26. *Filipović I.* Poziv na pretplatu // Bosiljak. List za mladež. – 1864. – N 1/1. – S. 1, 2.

27. *Hajdenjak A.* O manah modernog uzgoja // Školski prijatelj. Časopis za promicanje pučkoga školstva. – 1872. – N 4/20. – S. 305–398; N 4/21. – S. 332–334; N 4/22. – S. 337–341; N 4/23. – S. 360–362; N 4/24. – S. 370–379.

28. *Hameršak M.* Oglašavanje djetinjstva. Razgovori o proizvodnji // Medijska istraživanja. Znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije. – 2003. – N 8/2. – S. 67–86.

29. *Hameršak M.* Višestruki odnosi i neočekivani ishodi. Prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva // Časopis za suvremenu povijest. – 2009. – N 41/3. – S. 783–804.

30. *Holbek B.* Interpretation of Fairy Tales. Danish Folklore in European Perspective. – Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia

Academia Scientiarum Fennica, 1987. – N 239.

31. *Hranjec S.* Pregled hrvatske dječje književnosti. – Zagreb : Školska knjiga, 2006.

32. *I Snjegurka* // Bosiljak. List za mladež. – 1867. – N 3/12. – S. 178–180.

33. *James A., Prout A.* Re-presenting Childhood. Time and Transition in the Study of Childhood // Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood / ur. A. James, A. Prout. – London ; New York ; Philadelphia : The Falmer Press, 1990. – P. 237.

34. *Klobučar D.* Što bi mogla učiniti škola, da narod knjigu što više zavoli? // Napredak. Časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži. – 1893. – N 34/29. – S. 449–455; N 34/30. – S. 469–475.

35. *Korunić P.* Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1845–1870. – Zagreb : Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1986.

36. *Korunić P.* Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875. Studija o političkoj teoriji i ideologiji. – Zagreb : Globus, 1989.

37. *Lang M.* Samobor. Narodni život i običaji. – Samobor ; Zagreb, 1992.

38. *Lončar L.* Iz korespondencije Ivana Filipovića // Starine JAZU. – 1955. – N 45. – S. 469.

39. *Lozica I.* U susret drugoj mitologiji. Porod od tmine: Jokastine kćeri i unuke // Studia Mythologica Slavica. – 2007. – N 10. – S. 137–153.

40. *Ljubinko N.* Narodni jezik prva svetinja // Bosiljak. List za omladinu. – 1868. – N 4/24. – S. 378–381.

41. *Macan T.* Hrvatska povijest. – Zagreb : Matica hrvatska, 1995.

42. *Mařík V.* Kratka poviest Hrvatske // Bosiljak. List za mladež. – 1865. – N 9. – S. 249–253.

43. *Mařík V.* Ljubice. – Zagreb : Lavoslav Hartman, 1870.

44. *Mařík V.* Izabrane narodne pripoviedke Slavena. – Zagreb : Mućnjak i Senftleben, 1884.
45. *Mařík V.* Izabrane narodne pripoviedke Slavena // Svezak II. – Zagreb : Mućnjak i Senftleben, 1884. – Dio I.
46. *Mařík V.* Izabrane narodne pripoviedke Slavena // Svezak III. – Zagreb : Mućnjak i Senftleben, 1884. – Dio I.
47. *Marjanović L.* Čudan liek // *Bosiljak*. List za mladež. – 1866. – N 3/1. – S. 2–5; N 2. – S. 30–32.
48. *Němcova B.* Jaromil // *Bosiljak*. List za mladež. – 1864. – N 1/1. – S. 2.
49. *Němcova B.* Šumska vila // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 2/2. – S. 29–31; N 2/3. – S. 46, 47.
50. *Neumann S.* The Brothers Grimm as Collectors and Editors of German Folktales // The Reception of Grimms' Fairy Tales. Responses, Reactions, Revisions / ed. D. Haase. – Detroit : Wayne State University Press, 1993. – P. 24–40.
51. *Novak V.* Ima li strašila? // *Smilje*. Zabavno-poučni list sa slikami za mladež. – 1884. – N 10/10. – S. 146–149.
52. *Prelog M.* Slavenska renesansa. 1780–1848. – Zagreb : Jugoslovenska štampa, 1924.
53. *Prica I.* Mala europska etnologija. – Zagreb : Golden marketing, 2001.
54. *Propp V. J.* Morfologija bajke / prev. P. Vujičić, R. Matijašević, M. Vuković. – Beograd : Prosveta, 1982.
55. *Vile* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1867. – N 3/24. – S. 373, 374.
56. *Milostinja* // *Bosiljak*. List za omladinu. – N 4/1. – S. 13–15.
57. *Dětinstvo, muževnost, mladost, starost* // *Obći zagrebački kalendar za 1850* / ur. V. Vežić. – Zagreb : Lavoslav Župan, 1850. – S. 43–46.
58. *Nješto za pričoslovje Jugoslovljenah o sudicama, usudama i rođenicama* // *Glasonoša*. – 1865. – N 1/18; N 1/19.
59. *Šareni maćak* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 1/14. – S. 322–328.
60. *Ognjeno strašilo* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 2/1. – S. 13, 14.
61. *Djak kao sablast* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 1/7. – S. 189, 190.
62. *Omladina – naša nada* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 1/11. – S. 285–287.
63. *Dosjetljivi dječak* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 1/5. – S. 151–153.
64. *Marko Kraljević* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 2/1. – S. 2–6.
65. *Tri pripoviedke za malu djecu* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1866. – N 2/8. – S. 125–127.
66. *Nješto o vukodlacih* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1866. – N 2/20. – S. 313–316.
67. *Tko je ludji?* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1867. – N 3/15. – S. 237–239.
68. *Dugi, široki i bistrooki* // *Bosiljak*. List za omladinu. – 1868. – N 4/4. – S. 49–52; N 4/5. – S. 65–68.
69. *Što bi imao učitelj kao odhranitelj čudorednosti raditi, da mladež napreduje u obzoru vjerozakonsko čudorednom?* // *Napredak*. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. – 1869. – N 10/13. – S. 202–205; N 10/14. – S. 219, 220; N 10/15. – S. 230, 231; N 10/16. – S. 250–252.
70. *Schmid C. (Šmid K.)*. Janješce ili Bog je stari čudotvorac. Cvatućoj dobi posvetjena pripovjeka. – Zagreb : Kolo mladih rodoljuba, 1848.
71. *Senjković R.* Lica društva, likovi države. – Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, 2002.
72. *Sertić M.* Stilske osobine hrvatskog historijskog romana // *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima* / ur. A. Flaker, K. Pranjić. – Zagreb : Liber, 1970. – S. 175–255.
73. *Smith A.* National Identity. – London : Penguin Books, 1991.
74. *Stančić N.* Ideja o 'slavenskoj uzajamnosti' Jāna Kollāra i njezina hrvatska recepcija // *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. – 1997. – N 30. – S. 65–75.
75. *Stojanović M.* Pripoviedčice za mladež // *Bosiljak*. List za mladež. – 1865. – N 1/7. – S. 216–219.
76. *Stojanović M.* Kobilić i lakat brade, pedalj muža // *Bosiljak*. List za mladež. – 1866. – N 2/13. – S. 194–199.
77. *Stojanović M.* Lažeš // *Bosiljak*. List za mladež. – 1866. – N 2/23. – S. 353–356.
78. *Stojanović M.* Guja // *Bosiljak*. List za mladež. – 1866. – N 3/16. – S. 241–244.
79. *Stojanović M.* Narodne pripoviedke. – Zagreb : Hrvatski pedagoški-književni, 1879.
80. *Šah B.* Majci odgojiteljici // *Napredak*. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. – 1860. – N 2/8. – S. 120–123.
81. *Tešić V.* Ivan Filipović i učiteljstvo u Srbiji // *Ivan Filipović – Učitelj učitelja* / ur. M. Ogrizović. – Zagreb : Pedagoško-književni zbor, 1974. – S. 110–121.
82. *Valjavec M.* O rođjenicah i sudjenicah // *Književnik*. – 1865. – N 2/1. – S. 52–61.
83. *Velagić Z.* Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća // *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. – 1999. – N 17. – S. 111–131.
84. *Vrčević V.* Njekoliko narodnih pripoviedaka // *Bosiljak*. List za omladinu. – 1868. – N 4/23. – S. 366, 367.
85. *Wilson W.* Herder, Folklore and Romantic Nationalism // *Folk Groups and Folklore Genres. A Reader* / ed. E. Oring. – Logan : Utah State University Press, 1973. – P. 21–37.
86. *Dopis* // *Napredak*. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. – 1861. – N 3/15. – S. 242, 243.
87. *Zoričić P.* Njekoliko rećih o gojenju dēce // *Obći zagrebački kalendar za godinu 1848* / ur. V. Vežić. – Zagreb : Lavoslav Župan, 1848. – S. 66–69.
88. *Liepa carevna* // *Bosiljak*. List za mladež. – 1867. – N 3/11. – S. 161–165.
89. *Živančević M.* Ilirizam, Ilirizam, realizam / ur. S. Goldstein, M. Mirić. – Zagreb : Liber i Mladost, 1975.

Переклад з хорватської Тетяни Федосєєвої